

14. Az irodalom mint kulturális rendszer?

Kassák Lajos: *A ló meghal, a madarak kirepülnek*

A ló meghal, a madarak kirepülnek című vers³⁵⁹ 1922-ben jelent meg a 2x2 folyóiratban. Az epikai váz az 1909–1910-es európai csavargás, melyet az *Egy ember élete* III. könyvében is feldolgozott.³⁶⁰ A műfaj „parcours” típusú vers, ahol az elbeszélő költői én az utazás epikus emlékeit saját személyiségének jegyeivel formálja át. A vers előzményének, mintájának Apollinaire *Égővek*, Majakovszkij *Nadrágba bújt felhő* és Cendrars *Transzszibériai expressz* című költeménye tekinthető, ez utóbbit Kassák fordította magyarra.

Abban a korban vagyunk, amikor különös vonzerővel bír a francia főváros a magyar értelmiség szemében. Talán úgy is fogalmazhatunk, hogy az ihlet és a tudás fellegetvárának, a művészetek forrásának tekintették, és szinte menetrendszerűen indultak a Nyugat első nemzedékének költői Párizs fele. Ennek a kulturális peregrinációs bűvöletnek Kassák sem állt ellen. 1910-ben gyalog indul el Európán keresztül egy faszobrásszal. A szobrásztól időközben elválik, és végül egy másik útitárral, Szittyá Emillel utazik tovább.

A kezdő jelenet a költő búcsúzása a szeretett nőtől, későbbi feleségétől (Simon Jolán, 1885–1938), akinek három gyereke is jelen lehet, a „ho-zsupp” a gyerekek játékára utal. Életrajzi adatokból tudjuk, hogy a hölgy pódiumműsorokban szerepelt, erre találunk utalást a vers első részében is („én elszáradok a/ pódiumokon”). A jövődóbeli útitárs, a faszobrász is megjelenik, és kimondják, hogy utazás előtt állnak („holnap tul leszünk a magyar határon”).

Az indulás pillanata egyben egyfajta visszapillantásra is lehetőséget nyújt: a család teológiai pályára szánta a fiút, ő mégis úgy döntött, hogy nem folytatja tanulmányait, és az iskolát otthagya egy lakatosműhelybe került. Felvillan az apa képe is, aki otthagya a családot. Ezek után következik a pontos dátum megjelölése, és az úti cél: „1909 április 25/ Párisba készültem gyalog a faszobrásszal”.

Szent Kristóf említése külön figyelemre méltó. A baloldali, munkáspártinak ismert költő valaki mással (talán az apával?) mondatja a szöveget, a szent említését tehát nem ő vállalja. Mégis: érdekes színfolt Szent Kristóf, az utazók szentjének emlegetése, hiszen arra utal, hogy a költő – feltehetően neveltetése okán – ismeri a katolikus hitélet elemeit.

Választóvonalat jelent ez az utazás („éreztem mindennek vége”), a vörös sín pár víziója, amely „keresztül szalad” magán a költőn, ezt az elválasztásképzetet látszik erősíteni. A döntés visszavonhatatlansága („a kerekek többet nem fordultak visszafelé”) egy szinte színházi képpel egészül ki, amely a távoldást plasztikussá teszi: „s a hátunk mögött valaki összetolta a kulisszákat.” Valamit végképp maga mögött kíván hagyni az utazó („ez volt az első keresztbevágott nap az életemben”), miközben *fáklyák* és *feneketlenések* jelzik az utat.

³⁵⁹ Kassák 1995.

³⁶⁰ Kassák 1983.

Elhányi a csikófogakat – felnőtté válni. Ezt a folyamatot egy olyan kép követi, amely eredete mindenképp egy középkori európai kultúrkör származéka: a saját farkába harapó kígyó, az uroborosz képe („az élet beleharap a saját farkába”). Az alkimista szimbólum felbukkanása elgondolkodtató. Bár maga a peregrináció gesztusa is középkori eredetű, óvakodunk attól, hogy ezt direkt módon kapcsolatba hozzuk a(z alkimista) peregrinus gyakorlattal. A saját farkába harapó kígyó képe azonban határozottan erre fele mutat. Ez nem azt jelenti, hogy azt feltételeznénk, Kassák valamiféle beavatottként ismerte az alkimista kultúra elemeit és szimbólumait. Inkább arra gondolhatunk, hogy ezek az elemek és szimbólumok annyira elterjedtek a nemalkimista kultúrában (is), hogy használatuk valamelyest általánossá vált. Azt azonban mindenképp észre kell venni, hogy ebben a versben nem egy, tipikusan alkimistának tartott kép bukkan fel. Ide soroljuk a napot lenyelő (sárkány)kígyó képét is („az óriás kígyó pedig skrupulusok nélkül lenyeli a napot”), amely igencsak gyakori az alkimista receptek és leírások képi világában.

Az utazás Bécsig hajóval történt, innen azonban már gyalog. Bármiféle jövedelem híján meglehetősen nyomorúságos vándorlás kezdődött. A zsidó hitközség kasszáinak említése a versben arra a gyakorlatukra utal, miszerint zsidó menekülteknek adták ki magukat, hogy a helyi hitközség anyagi támogatásában részesülhessenek. Az életrajzból azt is tudjuk, hogy a parasztok legtöbbször savanyútejtel kínálták őket, erre is utalás történik. A keserves vándorlás azonban valamiféle lelki megtisztulásnak a kezdete is egyben („és ekkor kinyíltak a szemek / és mélyek lettünk mint a fekete kutak a bánya vidéken”).

Az úton számos csavargó járt ebben az időben, úgy tűnik, egy egész világról van szó, a csavargók világáról, akik jegyzeteket készítettek maguknak az egyes városokban fellelhető olyan házakról, ahol megszánnák a koldusokat, és ezeket az adatokat, amint írja Kassák önéletírásában, meg is osztották alkalomadtán a vándorúton szembe jövő sorstársaikkal („s jöttek felénk innen és onnan is a testvérek / a világ minden fajta nyelvvel s csodálatosan téglabőrű / ábrázatokkal / speciális szaga volt valamennyinek / s némelyiket legyalulták a kilométerek”).

A fizikai megpróbáltatások a középkori (alkimista) tanítások szerint a lelki megtisztulás fele vezető út kötelező állomásai. A kassáki utazás is ezt az elképzelést látszik érvényesíteni, amennyiben az önmegtartóztatást kétszer is kiemeli („este láttuk amint az asszonyok lába között kinyíltak a virágok / de mi növényevők és asszonygyűlölők voltunk”, „ezen az éjszakán nem ittunk pálinkát / megmostuk a lábunkat és nem gondoltunk szerelemre”).

A tetves éjszakák élménye az önéletírásában is végigkövethető, itt azonban nem csupán szó szerint, hanem átvitt értelemben is érthető a szöveg (a szillepszis gyakori eljárása Kassáknak), jelen esetben a fizikai valóságban érzékelhető tetves éjszakában a szellemi sötétséggel szembe állítja a versírást mint intellektuális ellenképét („postafiókokban vártak rám a szeretóm levelei / de tudtam az éjszakák a legtetvesebbek / ilyenkor tehát a verseimen dolgoztam akik úgy jöttek / elő a fejemből mint valami aranygyapjas birkák”). Az intellektuális folyamat lassan kiteljesedni látszik egy időben előbbre vetített időpontban: „még utóbb is költő lesz belőlem”.

Az utazás érdekes pihenője a stájer paraszt udvara. A stájer paraszt szívről szóló sorok nem csak átvitt értelemben olvashatók, hanem a katolikus képi világnak megfelelően akár olyan Mária hét fájdalma-illusztrációkra, amelyeken hét törrel átszúrt szív látható („egészen orrunk alá tolta a szívét / látjátok 7 rozsdás törrel van keresztül szurva”).

A kiteljesedés sorai következnek: „én költő vagyok/ tehát csak tudom”. A további vándorlás újra azt a megállapítást erősíti: a költővé válás visszafordíthatatlan („mert ekkor már költő voltam megoperálhatatlanul”, „s tudtam csak föl kellene hasítani a szügyemet és tiszta/ arany csurogna ki a szivemből”).

Rövid ideig egyedül, majd Szittyia Emillel vándorolt tovább és érkezett meg végül Párizsba. Előtte azonban Brüsszelben találkoztak a munkásmozgalom néhány hazai és nemzetközi képviselőjével („este már a maison du peuple hosszú asztalainál ültünk”, „láttuk amint vanderverde³⁶¹ átment a termen a szocialista titkárságba”, „és mindenki itt volt akit megverték vagy akinek otthon nem volt elég kenyere”, „telefondrótok moszkva szivéből visitanak”). Az élményeket megosztani kívánó költő a fotográfia leleményét emlegeti („mi mindennel gazdagodhatna az ember egy óra alatt/ ha olyan okos lenne mint teszem egy fényképezőgép”). Este egy fiatal orosz szóke elvtárs beszédét hallgatták végig, reggel a belga rendőrség kísérte be őket („de hajnalban eljöttek értünk a belga csendőrök”, „s mi mentünk láncba vert kezekkel a szakadó kékségben”). Tizenkét nap után a francia határra toloncolták őket. A francia főváros közeledtét kitörő örömmel nyugtázták, és itt visszaköszön az az elképzelés, miszerint a múza, az ihlet és Párizs igen szoros kapcsolatban van egymással („uram isten hát mégis!/ uram isten/ jön páris/ akiről éneklő csodákat hallottam/ s akit még nem ismerek/ tudtam a franciáknak vörös kakas áll a cimerükben/ tudtam a francia föld lánnyal és művészettel áldott”, „ady andre látott téged meztelenül s a te véres romjaid/ fölött született meg guillaume apollinaire a szimultanista/ költő”).

A kitörő öröm azonban nem tart soká, melankolikussá válik lassan a hangja az öngyilkosok képének felvillantásával („PÁRIS ó PÁRIS mennyi szép ember ölte meg ott magát/ és kitudja miért”). Párizsba érve az útitárs lelkendezése („egyszer már angyalvért fejtem itt a csillagokból/ hozzáképest szódavíz volt az anyám teje/ tüzd föl a szárnyaidat/ holnap elmegyünk GRIZETTE-hez/ holnap osztrigát fogunk enni a boulevard italien-en és/ megnézzük a villanyos madarakat/ holnap átmegyünk a tuillériákon/ és a csillagbáron”) csak erősíti azt a kontrasztot, ami a Kassák lelkében lezajló folyamattal szemben tételeződik, míg végül megfogalmazza azt, hogy képtelen örülni a Városnak, és tulajdonképpen szomorúságot érez („hát igen/ igen/ nagyon szomorú voltam s éreztem beteg lábaimon hogyan/ nőnek a körmök/ ó jaj/ jaj”).

A művelt Párizs képével az ápolatlanság és befejezetlenség áll szemben, mintegy ellenkezve azzal a hagyománnyal, amelynek bűvöletében maga Kassák is útnak indult, és amely nyomán támadt ürességet Párizsba érkezve szinte leleplező szándékkal mutat fel („hozzám szakálasan és vakolatlan érnek el a csodák”). A megérkezés mégis egy fordulópont, de a párizsi látványosságok kétes jelentésű banalitások sorában mutatkoznak meg („amit fölállítunk az föl van állítva/ de amit fölállítunk az nem jelent semmit”). Ironikusan mutat rá arra, hogy a Párizs-bűvölet egyszer s mindenkorra idegen marad tőle: „talán ha sakkozni tudnék/ de én semmihez sem értek igazán”). Majd kimondja: „én láttam párist és nem láttam semmit”.

³⁶¹ Van der Velde belga szocialista vezérré való utalás.

Az életrajzzal ellentétben a vers nem részletezi a párizsi tartózkodást. Hiszen értésünkre adta: nincs ott semmi értelmezhető, értékelhető. A következő kép ezért már a hazatérésről szól, az állomásról, ahol várják a költőt („szeretöm másállapotban várt rám az angyalföldi állomáson/ anyámnak már egészen citromfeje lett a szegénységtől”). És itt találja meg az alkalmat, hogy az utazás mint költővé válás folyamatát értelmezze: „bizonyos hogy a költő vagy épít magának valamit amiben kedve telik/ vagy bátran elmehet szivarvégszedőnek”.

A ló meghal. Amennyiben azt feltételezzük, hogy a végső cél a saját költői személyiség kiteljesítése volt, a versekben létező költő képe a ló szügyéből előcsorgó arany képével áll kapcsolatban: „s tudtam csak föl kellene hasítani a szügyemet és tiszta / arany csurogna ki a szivemből”. Ezt a sort nem véletlenül éppen a bizonyosság sora előzi meg: „mert ekkor már költő voltam megoperálhatatlanul”.

A madarak kirepülnek. Kassák utazása során igyekezett hazaküldeni verseit. A „rendesen leveleztem a szeretőmmel” sor nem is annyira a magánlevelekre, hanem pont a hazaküldött versekre utal, azért is illeszkedik pontosan a fenti két sor közé.

A vers záró soraiban a szólni nem tudó költőt sejtjük a hangjukat hallatni nem tudó madár képe mögött („madarak lenyelték a hangot”), míg a tovább énekelő fában egy előző képből kiindulva („a fák alapjában véve teherbe esett lányok”) a terhét viselő, éppen beszédes szeretőre asszociálhatunk. A záró kép mégis a megtalálásé: csakhogy nem Párizsban, hanem az út végén, és nem ihletet, hanem önnön költői identitását – bármit is jelent ez ebben a pillanatban – sikerült megtalálnia Kassák Lajosnak („én KASSÁK LAJOS vagyok”), a csupa nagybetűs név akár erre is utalhat.

Mint láttuk, a vers értelmezése során nem csupán a mű belső, immanens irodalmi értékeire figyeltünk, hanem az irodalom antropológiai szemléletű megközelítése³⁶² gyanánt segítségül hívtuk azokat az információkat, amelyeket a költő az önéletírásában részletezett, illetve olyan kultúrtörténeti információkat és szimbólumértelmezéseket, amelyek feltételezésünk szerint nem kimondottan költői eszközként, hanem kulturális tudásként vannak jelen, és ekként aktivizálódnak.

Kulcsszavak

kulturális peregrináció, utazás, munkaspárt, utazók szentje, alkimista szimbolika, csavargók, lelki megtisztulás, kulturális tudás

Szakirodalom

BICZÓ Gábor – KISS Noémi (szerk.)

2003 *Antropológia és irodalom*. Csokonai Kiadó, Debrecen

KASSÁK Lajos

1983 *Egy ember élete* I–II. Magvető Kiadó, Budapest

1995 *Válogatott versek. A magyar költészet kincsesládája*. Unikornis Kiadó, Budapest

³⁶² Lásd Biczó–Kiss 2003.